

УДК 346.91:347.98

ВИДИ ПІДСУДНОСТІ В ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Наталія ПЕТРЕНКО,

аспірант кафедри адміністративного та господарського права
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

SUMMARY

The article is dedicated to the types of jurisdiction in the commercial process. The author summarizes the approaches to the classification of jurisdiction that exists in the science of commercial process. There was studied the legal nature of functional, general, territorial, alternative, treaty, exclusive jurisdiction and jurisdiction by the interrelation of choses in action. The author concludes that the procedural law allows distinguishing the following types of jurisdiction: general jurisdiction; territorial jurisdiction, which can be divided into general and alternative; treaty jurisdiction; jurisdiction by the interrelation of choses in action.

Key words: commercial process, jurisdiction, types of jurisdiction.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню видів підсудності в господарському процесі. Автор узагальнює підходи до класифікації видів підсудності, які існують у науці господарського процесу. Досліджено правову природу функціональної, родової, територіальної, альтернативної, договірної, виключної підсудності й підсудності за зв'язком справ. Автор доходить висновку, що в процесуальному праві доцільно виділяти такі види підсудності: родова підсудність; територіальна підсудність, яка ділиться на загальну й альтернативну; договірна підсудність; виключна (виняткова) підсудність; підсудність за зв'язком справ.

Ключові слова: господарський процес, підсудність, види підсудності.

Постановка проблеми. Питання видів підсудності господарських спорів має здебільшого теоретичний характер. Це пов'язано з тим, що юрист-практик під час складання позовної заяви та визначення підсудності конкретного спору насамперед звертається до норм Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України з метою обґрунтування й обрання певного суду, а не для визначення того чи іншого виду підсудності, одне з правил якого буде застосовуватися до господарського спору.

Актуальність теми. Розробка теоретичних засад інституту підсудності господарських спорів, у тому числі їхніх видів, допоможе практикуючим юристам і судовим органам зменшити кількість помилок при визначенні підсудності, дасть змогу вдосконалити й систематизувати нормативно-правову базу, оскільки в будь-якому випадку види підсудності в ГПК України виокремлюються законодавцем.

Метою статті є дослідження видів підсудності господарських спорів у чинному ГПК України та науці процесуального права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розкриття питання класифікації підсудності господарських спорів необхідно дослідити загальнотеоретичне поняття «класифікація». Отже, класифікація (лат. *classis* – розряд и *facere* – робити) – особливий випадок уживання логічної операції поділу обсягу поняття, що є деякою сукупністю поділів (поділу класу на види, поділу цього виду тощо) [1, с. 243].

У юридичній науці склалося кілька поглядів на класифікацію підсудності, які можна поділити на окремі групи.

До першої групи вчених доречно зарахувати В.В. Яркова і М.Й. Штефана, котрі класифікують підсудність за такими видами: 1) функціональна підсудність, під якою вони розуміють розподіл компетенції між судами загальної юрисдикції, що вирішують справу в першій інстанції, апеляційному, касаційному, наглядовому порядку та при перегляді справ за нововиявленими обставинами; 2) родова (предметна) підсудність – це розподіл компетенції щодо вирішення справ у першій інстанції між судами, які нале-

жать до різних ланок системи судів загальної юрисдикції (і залежно від вертикалі судів загальної юрисдикції вказані автори виділяють різні види родової підсудності); 3) територіальна (просторова, місцева) підсудність – це розподіл компетенції щодо вирішення справ у першій інстанції між судами загальної юрисдикції, які належать до однієї ланки. Зокрема, виділено такі види територіальної підсудності: звичайна підсудність, альтернативна, виключна, підсудність за пов'язаними між собою справами, договірна [2, с. 178–200; 3, с. 228–233].

Друга група науковців, до яких належать Ю.К. Осіпов, М.К. Треушников, Д.М. Притика та деякі інші автори [4, с. 94; 5 с. 105; 6, с. 89–93], виділяє лише родову й територіальну підсудності справ. У свою чергу, територіальну підсудність вони ділять на 1) загальну територіальну підсудність; 2) підсудність за вибором позивача, або альтернативну; 3) виключну підсудність; 4) договірну підсудність; 5) підсудність за зв'язком справ.

Представником третьої групи вчених є О.І. Харитонова, яка розрізняє предметну, територіальну та виключну підсудність справ, а як різновид територіальної підсудності виділяє альтернативну підсудність [7, с. 63] Тобто, виключну підсудність дослідниця виділяє в окремий вид підсудності господарських спорів.

У четверту групу, на думку автора, необхідно об'єднати науковців, які кожен вид підсудності розглядають окремо, як самостійні види. До прихильників такої позиції належать Л.С. Зуева й Т.В. Степанова, які виділяють предметну (родову), територіальну, альтернативну та виключну підсудності [8, с. 60–65; 9, с. 98].

Для надання правової оцінки кожній із наведених груп необхідно дослідити їх окремо один від одного.

Функціональна підсудність – це розподіл компетенції між судами загальної юрисдикції на підставі виконуваних ними функцій – місцеві суди, суди апеляційної інстанції, суди касаційної інстанції [10, с. 40]. Тобто, цей вид підсудності справ допомагає визначити, суд якого рівня судової системи України повинен вирішувати конкретну справу по суті.

Цікавим видається те, що ст. 20 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України аналогічним змістом наділяє інстанційну підсудність (саме такий термін використовує КАС України).

Так, під судовою інстанцією розуміється судова установа (відповідний судовий підрозділ), уповноважена на розгляд справи по суті (суд першої інстанції), або на перевірку законності й обґрунтованості постановленого судового рішення, що не набрало законної сили (суд апеляційної інстанції), або на перевірку законності й обґрунтованості рішення суду, яке набрало законної сили (суд касаційної інстанції) [11, с. 42].

Н.С. Керноз та І.В. Берднік зазначають, що інстанційна підсудність є значно вужчою, ніж функціональна, оскільки в ст. 20 КАС України вживаються терміни: «суд першої інстанції», «суд апеляційної інстанції», «суд касаційної інстанції» [12, с. 161].

Однак закріплення вказаних термінів не звучує поняття інстанційної підсудності лише до використання цих термінів. Уважаємо, що функціональна (інстанційна) підсудність справ встановлює правила, які дають відповідь на два запитання:

1) які суди розглядають справи в першій інстанції, а які – в апеляційній і касаційній інстанціях;

2) які суди розглядають справу по суті як суд першої інстанції – місцеві господарські суди, господарські суди апеляційної чи касаційної інстанції.

Тому вважаємо, що терміни «інстанційна підсудність» і «функціональна підсудність» є синонімами.

Досліджуючи ст. 20 КАС України, варто зауважити, що перше правило інстанційної (функціональної) підсудності, за яким визначають коло повноважень судів відповідної інстанції, є фактично визначенням підвідомчості спорів. До того ж право на звернення до суду, у тому числі апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, є конституційно гарантованим правом особи й не є правилом визначення підсудності спорів. Так, говорити про підсудність апеляційних і касаційних скарг недоцільно, оскільки фактично суд, до якого повинна бути подана апеляційна чи касаційна скарга, визначається законами України шляхом формування судової системи держави.

Щодо положення, установленого ст. 13 ГПК України, то правила визначення господарського суду, який буде вирішувати справу як суд першої інстанції, фактично є родовою підсудністю спорів. Це є загальним правилом родової підсудності, формування якого зумовлено структурою судів загальної юрисдикції. У цьому випадку господарське процесуальне законодавство України закріплює, що всі підвідомчі господарському судові спори вирішуються місцевими господарськими судами в першій інстанції. Отже, спори залежно від суб'єкта або предмета не розподіляються між судами різних судових інстанцій (місцевими, апеляційними та касаційними господарськими судами). Уважаємо, що так набуває свого вираження принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Отже, виділення такого виду підсудності, як інстанційна (функціональна), є недоцільним, оскільки фактично вона поєднує в собі самостійний інститут господарського процесу – підвідомчість – та окремий вид підсудності – родовий.

Так, родова підсудність спорів допомагає визначити, суд якого рівня системи господарських судів повинен розглянути конкретну справу як суд першої інстанції залежно від роду (предмета) спору або його суб'єктного складу.

Зокрема, ст. 14 ГПК України в первинній редакції від 06.11.1991 було визначено коло справ, які розглядаються Вищим арбітражним судом як судом першої інстанції.

При цьому ч. 2 зазначеної статті було закріплено, що Вищий арбітражний суд міг у межах підвідомчості справ арбітражним судам України прийняти до свого провадження будь-яку справу [13].

Варто зауважити, що родову підсудність було ліквідовано в ході так званої «малої» судової реформи 2001 р. Аналізуючи вказані зміни, М.О. Абрамов підтримав їх на тій підставі, що у випадку розгляду справ Вищим господарським судом як судом першої інстанції сторони позбавлялися права оскаржити його рішення в апеляційному порядку [14, с. 53]. До того ж на той час існували певні обмеження щодо звернення до Верховного Суду України.

Так, якщо дослідити категорії справ, зарахованих за родовою підсудністю до розгляду Вишого господарського суду України, то можна дійти висновку, що при визначенні такого кола справ застосовується два критерії:

1) предмет спору (наприклад, якщо в матеріалах справи наявна державна таємниця);

2) суб'єктний склад спору (наприклад, однією зі сторін є вищий або центральний орган виконавчої влади, Національний банк України тощо).

Тобто, ці справи мають особливий характер, оскільки стосуються сфери державної влади, що зумовлено специфічним предметом і суб'єктом спору, у зв'язку з чим такі справи потребують більш кваліфікованого розгляду.

На сьогодні розгляд цих справ здійснюється також за окремим правилом, закріпленням ч. 5 ст. 16 ГПК України, відповідно до якої справи у спорах, у яких відповідачем є вищий чи центральний орган виконавчої влади, Національний банк України, Рахункова палата, Верховна Рада Автономної Республіки Крим або Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські ради або обласні, Київська й Севастопольська міські державні адміністрації, а також справи, матеріали яких містять державну таємницю, розглядаються господарським судом м. Києва.

У свою чергу, проект ГПК України від 12.02.2004 № 4157-2 не містить норми, яка б закріплювала правила підсудності вищезазначених категорій справ [15]. Це означає, що підсудність справ зі специфічним предметом і суб'єктом спору (вищі та центральні органи влади, державна таємниця тощо) буде визначатися в загальному порядку. Уважаємо, що зазначену вище категорію справ недоцільно розглядати за загальними правилами підсудності. Це пов'язано зі специфікою таких спорів, необхідністю максимального виключення будь-якої можливості штучної зміни підсудності або зловживання сторонами своїми правами, яке може призвести до затягування розгляду справи або винесення рішення некомпетентним чи неправомочним судом.

Щодо територіальної підсудності, то Д.М. Притика визначає її як таку, що дає змогу розмежувати компетенцію арбітражних судів одного рівня [16, с. 90]. Схожа точка зору й у М.Л. Шелухіна та О.М. Зубатенко, які зазначають, що територіальна підсудність розмежовує компетенцію господарських судів щодо вирішення спорів по горизонталі, тобто між господарськими судами однієї ланки – місцевими господарськими судами [17, с. 27].

Територіальна підсудність є найбільш поширеним видом підсудності. Так, одним із видів територіальної підсудності виділяють загальну територіальну підсудність, основним правилом якої є визначення підсудності спору за місцезнаходженням однієї зі сторін по справі (відповідача по справі, сторони, зобов'язаної за договором) або предмета спору (місцезнаходження майна). Так, до загальної територіальної підсудності варто зарахувати ч. ч. 1, 2, 6 ст. 15 і ч. ч. 1, 2, 3, 6, 7, 9 ст. 16 ГПК України. Тобто, частина норм, які закріплені як виключна підсудність, фак-

тично також є нормами, що закріплюють територіальну підсудність. Так, наприклад, справи у спорах, що виникають із договору перевезення, у яких одним із відповідачів є орган транспорту, розглядаються господарським судом за місцезнаходженням цього органу. Указане фактично є правилом територіальної підсудності, а не виключної. Аналогічна ситуація й із ч. 3 ст. 16 ГПК України, згідно з якою справи у спорах про право власності на майно або про витребування майна з чужого незаконного володіння чи про усунення перешкод у користуванні майном розглядаються господарським судом за місцезнаходженням майна.

Проте назва виду підсудності (територіальна) та підвиду (загальна територіальна підсудність) є незручною для використання, може визвати певну плутанину й ускладнити розуміння змісту цих понять. У зв'язку з цим під час характеристики загальної територіальної підсудності пропонуємо використовувати термін «загальна підсудність».

Як зазначалося вище, більшість дослідників до видів територіальної підсудності зараховує альтернативну підсудність.

Прикладом альтернативної підсудності є положення ч. 3 ст. 15 ГПК України, за яким позов може бути висунутий до одного з кількох судів за вибором позивача. Тобто, головною ознакою цього виду підсудності є воля позивача по справі під час визначення конкретного господарського суду для вирішення спору по суті в межах правил, установлених процесуальним законом. Зокрема, положення ч. 3 ст. 15 ГПК України закріплює, що справи у спорах за участю кількох відповідачів розглядаються господарським судом за місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. Справи у спорах за участю боржника і стягувача про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню, або про повернення стягненого за виконавчим написом нотаріуса розглядаються господарським судом за місцезнаходженням відповідача або за місцем виконання виконавчого напису нотаріуса за вибором позивача.

Уважаємо, що загальна територіальна підсудність і альтернативна підсудність є різновидами одного виду підсудності – територіальної, оскільки їх об'єднують єдині ознаки, за допомогою яких визначається підсудність: місцезнаходження однієї зі сторін по справі або предмета спору.

Окремим видом підсудності є договірна підсудність, яка не закріплена в чинному ГПК України.

Договірною підсудністю називають підсудність, за якої сторони за письмовою угодою між собою визначають суд, який буде розглядати спір, що виник між ними.

Варто звернути увагу, що, відповідно до п. 1 Роз'яснення Президії Вишого господарського суду України «Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій» від 31.05.2002 № 04-5/608, місцеві господарські суди вправі вирішувати спори й у тих випадках, коли міжнародним договором передбачено можливість укладення письмової пророгаційної угоди між суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності України і іноземним суб'єктом господарської діяльності (угода про договірну підсудність) [18]. Зокрема, право укладати такі договори закріплено Угодою про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, яка була ратифікована Постановою Верховної Ради України від 19.12.1992. Обираючи в якості органу вирішення спорів місцевий господарський суд України, сторони пророгаційної угоди повинні дотримуватись вимог міжнародного договору і ст. 16 ГПК щодо виключної компетенції господарських судів України [18].

Тобто, фактично в господарському законодавстві України існує договірна підсудність, правила застосування якої роз'яснюються Вищим господарським судом України. З урахуванням вищевказаного доцільним видається закріпити право осіб на визначення підсудності шляхом укладання угоди із зазначенням відповідних обмежень (заборона змінювати правила виключної та родової підсудності), безпосередньо встановлених ГПК України. Це підтвердить міжнародні стандарти в національному законодавстві, оскільки в процесі інтеграції України до світової й регіональних економічних систем об'єктивною необхідністю є гармонізація правових приписів норм міжнародного права та національного законодавства.

Виключна підсудність означає, що розгляд окремих категорій справ повинен відбуватися тільки в спеціально зазначених у процесуальному законі судах.

Так, у чинному ГПК України до правил виключної підсудності доречно зарахувати лише п. п. 4 і 5 ст. 16 ГПК України, оскільки інші частини вказаної статті закріплюють правила територіальної підсудності.

Уважаємо, що виключна підсудність спорів також є самостійним видом підсудності, оскільки її правила є винятком з усіх закріплених ГПК України правил підсудності.

Підсудність пов'язаних між собою справ являє такий вид, коли підсудність однієї справи визначається місцем розгляду пов'язаної з нею іншої справи.

За правилами цього виду підсудності, зустрічні позовні заяви, а також позови третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, оскільки є взаємно пов'язаними з первісним позовом, подаються в той самий господарський суд для спільного розгляду з первісним.

Варто зауважити, що вказані правила визначення підсудності не встановлені чітко у відповідних статтях, присвячених питанням підсудності в господарському процесі, а виявляються шляхом тлумачення ст. 26 і ст. 60 ГПК України.

Зазначимо, що в ст. 34 проекту ГПК України від 12.02.2004 № 4157-2 «Виключна підсудність» встановлено, що зустрічний позов незалежно від його підсудності подається до господарського суду за місцем розгляду первісного позову [15]. Однак, на нашу думку, така позиція законодавця є помилковою, оскільки вказане правило належить до підсудності за зв'язком справ.

Варто зауважити, що ГПК України не містить окремої статті із закріпленням правил цього виду підсудності, на відміну від Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України.

Проте теоретична невизначеність розмежування окремих видів підсудності навіть у чинному ЦПК України призводить до того, що ст. 113 ЦПК України містить правило, що позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, висуваються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. Однак указане положення належить до правил альтернативної підсудності й має міститися в статті, яка закріплює альтернативну підсудність.

Необхідно відмітити, що, попри схожість із альтернативною підсудністю, наведений вид підсудності є самостійним видом. Це пов'язано з тим, що правило визначення підсудності безпосередньо залежить від уже наявного спору, підсудність якого визначається за правилами, установленими процесуальним законом (за територіальною, виключною або за іншими видами підсудності).

Тому доречно видається доповнити чинний ГПК України статтею такого змісту:

«Підсудність пов'язаних між собою справ.

1. Зустрічний позов подається до місцевого господарського суду за місцем розгляду первісного позову.

2. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, подають позов до однієї або двох сторін до місцевого господарського суду за місцем розгляду первісного позову».

Окремої уваги потребує ч. 5 ст. 15 ГПК України, якою врегульовано, що місце розгляду справи з господарського спору, у якому однією зі сторін є апеляційний господарський суд, господарський суд Автономної Республіки Крим, господарський суд області, міст Києва та Севастополя, визначає Вищий господарський суд України.

Так, деякі автори виокремлюють вказане положення як вид територіальної підсудності, за якого територіальна юрисдикція суду визначається на підставі ухвали суду [19, с. 86].

Проте з указаним не можна погодитися, оскільки положення ч. 5 ст. 15 ГПК України є правилом виключної підсудності. Уважаємо, що господарський суд може визначити підсудність спору в разі, якщо при поданні позовної заяви були порушені правила підсудності стороною. Наведене вище правило є винятком із загальних правил територіальної й інших видів підсудності.

Висновки. Отже, доречно виділяти такі види підсудності:

- родова підсудність;
- територіальна підсудність, яка ділиться на загальну та альтернативну;
- договірна підсудність;
- виключна (виняткова) підсудність;
- підсудність за зв'язком справ.

При цьому чинним ГПК України закріплено лише два види підсудності: територіальну (ст. 15) і виключну (ст. 16). Проте, на нашу думку, якщо певний вид підсудності не закріплено у чинному процесуальному законодавстві, то його існування не виключається у відповідній процесуальній науці, а тому потребує рівноправного дослідження із закріпленими на законодавчому рівні видами підсудності.

Дослідження видів підсудності має й теоретичне, і практичне значення, оскільки встановлення чітких орієнтирів у теоретичній сфері дає змогу мінімізувати в подальшому труднощі та помилки в практичній сфері.

Список використаної літератури:

1. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.
2. Гражданский процесс : [учебник для студентов вузов] / отв. ред. В.В. Ярков. – 7-е изд. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 784 с.
3. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: [підруч. для студ. юрид. спец. вищих

навч. закл.] / М.Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

4. Осипов Ю.К. Подведомственность и подсудность гражданских дел / Ю.К. Осипов. – М. : Юрид. лит., 1962. – 112 с.

5. Гражданский процесс : [учебник] / под ред. М.К. Треушников. – 2-е изд. – М. : Издательский дом «Городец», 2007. – 748 с.

6. Арбитражный процесс : [навч. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / [Д.М. Притика, М.І. Тітов, В.С. Щербина, Т.О. Новікова, В.В. Сунцов, Ю.Д. Притика]. – Х. : Консум, 1999. – Ч. 2. – 1999. – 416 с.

7. Господарське процесуальне право України : [підручник] / за ред. О.І. Харитонової. – К. : Істина, 2008. – 360 с.

8. Господарське процесуальне право : [підручник] / [О.П. Подцерковний, О.О. Квасницька та ін.] ; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Каргузова. – Х. : Одиссей, 2011. – 400 с.

9. Степанова Т.В. Поняття, види та правила визначення підсудності господарських справ / Т.В. Степанова // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління : наук. зб. праць екон.-прав. ф-ту ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса : АО «БАХВА», 2008. – Т. 11. – Вип. 22. – Ч. 2. – С. 97–101.

10. Цивільний процес України : академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2009. – 848 с.

11. Штелик С.П. Теоретичні аспекти інстанційної організації судової системи України / С.П. Штелик // Адвокат. – 2011. – № 8 (131). – С. 37–43.

12. Керноз Н.Є. Проблемність законодавчого врегулювання підсудності та її видів у національному судочинстві / Н.Є. Керноз, І.В. Берднік // Молодий вчений. – 2011. – № 11. – С. 160–165.

13. Арбітражний процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

14. Абрамов Н.А. Обновленный Хозяйственный процесс Украины : [учебное пособие (курс лекций)] / Н.А. Абрамов. – Х. : Бурун книга, 2012. – 192 с.

15. Проект Господарського процесуального кодексу України від 12.02.2004 № 4157-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4157-2&skl=5.

17. Шелухін М.Л. Господарське процесуальне право : [навчальний посібник у схемах] / М.Л. Шелухін, О.М. Зубатенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 264 с.

18. Про деякі питання практики розгляду справ за участю іноземних підприємств і організацій : Роз'яснення Президії Вищого господарського суду України від 31.05.2002 № 04-5/608 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v_608600-02.

19. Цивільний процес : [навчальний посібник] / [А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін.] ; за ред. Ю.В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 172 с.